

ABDURAHMON GO'ZAL NAVOIY IJODIYOTI TADQIQOTCHISI VA TARG'IBOTCHISI

Zulayho Abdurahmon,
filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori

Annotatsiya. Turk navoiyshunosligi uzoq tarixga ega. Ammo adabiyotshunos-ilohiyotchi Abdurahmon Go'zal tadqiqotlari va uning sa'y-harakatlari natijasida tashkil etilgan "Bashkent universiteti Alisher Navoiy tadqiqot va targ'ibot markazi" dunyo navoiyshunosligida yangi bir sahifa ochishi shubhasiz. Maqolada ushbu markazning maqsad va vazifalari, Abdurahmon Go'zalning navoiyshunos sifatidagi qirralari ko'rsatib berilgan. Navoiyshunoslik istiqbolida markazning o'rni va olimning orifona tahlillari ahamiyati dalillangan.

Kalit so'zlar: navoiyshunoslik, tasavvuf, ma'rifiy, she'riyat, tahlil, talqin, doston, maslak, badiiyat.

Annotation. Turkic studies have a rich history, but The Alisher Navoi Research and Propaganda Center of Bashkent University established as a result of the studies and efforts of literary critic and theologian Abdurahman Gozal, will undoubtedly open a new chapter in Navoi studies worldwide. This article highlights the center's goals and tasks and the dignity of Abdurahman Gozal as a scholar in Navoi studies, and the importance of the scientist's analysis in the perspective of Navoi studies. The role of the center in promoting this science, mysticism, enlightenment, poetry, analysis, interpretation, epic, level, and art has also been emphasized.

Key words: Navoi studies, mysticism, enlightenment, poetry, analysis, interpretation, epic, maslak, art.

Аннотация. Тюркология имеет значительную и долгую историю, но Научно-пропагандистский центр имени Алишера Навои Башкентского университета, созданный в результате исследований и усилий литературоведа и теолога Абдурахмана Гузала, несомненно, открыл новую главу в науке о Навоиведении во всем мире. В данной статье освещаются цели и задачи центра, особенные черты Абдурахмана Гузала как учёного-навоиоведа, а также важность анализа учёного в перспективе навоиведения. В статье подчеркнута роль центра в продвижении навоийских исследованиях.

Ключевые слова: навоиведение, мистика, просветительство, поэзия, анализ, интерпретация, эпос, маслак, искусство.

Abdurahmon Go'zal – adabiyotshunos, tilshunos, tasavvufshunos, ilohiyotshunos turk olimi. Uning turkiy tillarni millat ruhi o'laroq anglash va uni avlodlarga yetkazish yo'lidagi sa'y-harakatlari butun turk olamiga ma'lumdir. Ayniqsa, olimning "Diniy-tasavvufiy turk adabiyoti. El kitobi", "Qayg'usiz Abdol", "Ahmad Yassaviy "Faqrnomasi", "Sulaymon Boqirg'oniy hayoti va uning hikmatlari", "Bizim Yunus", "Maxtumquli asarlari" kabi yirik monografik tadqiqotlari turkiy adabiyotni anglashda muhim sanaladi. Abdurahmon Go'zal 80 ga yaqin kitob, risolalar muallifi. Ularning mavzu mundarijasini sanashning o'zi katta bir tadqiqotni talab qiladi. Ta'kidlash joizki, Abdurahmon Go'zal ilmiy izlanishlari

uning amaliy faoliyatidan hech qachon ayri bo‘lmagan. U o‘zining tadqiqotlari bilan turkiy olamda ma’naviyat va ma’rifat kurashchisi sifatida tanilgan. Chunki uning olimlik faoliyati faqat kitoblaridagina qolib ketmaydi, balki har bir fikr-qarashlarini hayotga tadbiiq qilishga harakat qiladi. Olim uchun til orqali millat ruhini asrash, turkiy tilni dunyo tili darajasiga ko‘tarish, yoshlarning ta’lim-tarbiyasida adabiyot imkoniyat-imtiyozlaridan foydalanish, umumqadriyatlar aks etgan san’at vositasida turkiy dunyoni birlashtirish va hokazo oliy istaklar hamisha ustuvordir. Abdurahmon Go‘zalning ushbu maqsad matlabi nafaqat Turkiyada, balki boshqa davlatlarda ham qadrlanadi. Xususan, “Dunyo tili - turkiy” nomli xalqaro konferensiyaning bosh tashkilotchilaridan ekanligi uni turk dunyosiga mujohid tilshunos sifatida tanitdi. Bugungi turk tilining ravnaqi va keng iste’moli natijalari ortida Abdurahmon Go‘zalning aql-zakovati, zahmatli izlanishlari, qat’iyat va jasorati bor. Olimning har qanday reja-tadbirlari, avvalo, tadqiqotlarida aks etadi. Har bir o‘rtaga tashlanadigan mulohazalarida ilmiy xulosalari, tajribalariga asoslanadi. Uning turli sohalardagi izlanishlari ko‘p bo‘lsa-da, biroq adabiyotshunos va tilshunosligi bo‘rtib turadi. Abdurahmon Go‘zalning olimlik qiyofasi ma’lum sohalar bilangina belgilanmaydi. Uning tasavvuf haqidagi orifona tahlillari ilohiyotchiligini, qo‘lyozmalarni qiyoslab akadem nashrlarni amalga oshirishi matnunosligini, xalq og‘zaki ijodi xususidagi xalqona tahlillari, tarixiy talqinlari tafakkur muarrixi ekanligini, nodir asarlarni tanlab tarjima qilishi zakiy mutarjimligini, millat uchun foydali tadbirlarning mukammal rejalarini tuzib, amalga oshirishi mumtoz siyosatchilardan ekanligini to‘laqonli tasdiqlaydi. Xullas, Abdurahmon Go‘zalning qomusiy olim ekanligi allaqachon tan olingan. Uning ilmiy faoliyatida o‘zbek ijodkorlari va adabiyotshunoslari bilan samimiy aloqasi ham e’tirofqa molik. Xoja Ahmad Yassaviy, Sulaymon Boqirg‘oniy to‘g‘risidagi tadqiqotlari, xususan, Alisher Navoiy hayoti va ijodiy merosi bilan bog‘liq izlanishlarida o‘zbek adabiyotshunoslari bilan hamkorligi ikki millat ilmiy ravnaqiga birday xizmat qilgan. Abdurahmon Go‘zalning mutafakkir va mutasavvif shoir Alisher Navoiy shaxsiyati va ijodi bilan tanishishi hamda shoir haqida katta ilmiy-amaliy harakatlari nafaqat olim tarjimai holida, balki turk navoiyshunosligida yangi bir sahifani ochdi, desak hech mubolag‘a emas. Ilohiyotchi-adabiyotshunosning Ahmad Yassaviy, Yunus Emro, Sulaymon Boqirg‘oniy, Qayg‘usiz Abdol haqidagi yirik tadqiqotlari Navoiy shaxsi va asarlarini oson va mukammal tushunishi uchun bir poydevor bo‘lganligi aniq. Zero, ustoz navoiyshunos Ibrohim Haqqul ta’kidlaganidek: “Navoiygacha bo‘lgan adabiyot shoir tug‘ilishi

uchun zamin hozirlagan bo'lsa, undan keyingi adabiyot mutafakkir ta'siri ostida harakatga kelgan". Darhaqiqat, Abdurahmon Go'zal adabiyotshunoslikda oliy adabiyot deya baholangan Alisher Navoiy ijodining ilohiy mohiyati hamda komil badiiyatiga xolis baho berdi. Va o'zining chuqur ilmiy izlanishlarini amaliy harakatlari bilan uyg'unlikda boshladi. Navoiy asarlarini keng targ'ib qilish, shoirning sharaflari hayoti va turkiy tilni san'at tiliga aylantirishdagi salohiyatini tushuntirish yo'lida Turkiya Respublikasi Bashkent universiteti huzurida 2022 yil 10 fevralda "Alisher Navoiy tadqiqot va targ'ibot markazi"ning tashkil etilishi esa tahsinga loyiq. Abdurahmon Go'zal markazni tashkil etish muhimligini anglatish maqsadida Navoiyning "millatlarga hayot baxsh etgan boqiy ruh sifatiga ega shaxsiyat" ekanligini dalillovchi, katta ijtimoiy-madaniy taraqqiyotlarning dunyoga kelishida buyuk shoirning o'rnini isbotlovchi maqolalar yaratdi. Shoirning hayot yo'li, davlat arbobi va adabiy shaxsiyati, turk tili taraqqiyoti yo'lidagi ulkan xizmati va asarlari haqida alohida ilmiy xulosalarga ega izlanishlar olib bordi. Jumladan, "Alisher Navoiyning turkiy tilga muhabbati" nomli maqolasida: "Navoiy O'rxun bitiklaridan beri jonli va uyg'oq bo'lgan milliy tuyg'u va shurning, Turklik va Turkchilik ruhining eng buyuk namoyandalardan biridir." Navoiyga ko'ra, til bir millatning tamal belgisi hisoblanadi. Milliy tilga ega bo'lmasdan turib, millat bo'lib bo'lmaydi. Biroq millat bo'lish uchun tilning mavjudligi yetarli emas, bu tilning qayta ishlanishi va iste'molda bo'lishi muhimdir. Shu nuqtai nazardan "... Turkcha gaplashib, turkcha yozmaydigan turklar turk hisoblanmaydi" [Dizdarog'lu 1966: 294] singari odil hukmlarni havola qiladi. Abdurahmon Go'zalning talqinlarida, tanlagan iqtiboslarida hamisha qat'iy qarashlar, keskin xulosalar bo'ladi. Bu tahliliy fikrlar birlamchi asarni tushunishga, so'ngra insoniyat nafsini tarbiyalashga, ko'ngilni poklashga qaratiladi. Turkiy mushohada mezonlarini ham olim xotirdan aslo faromush etmaydi. Mana shu kabi mushtarak yondashuv olim tadqiqolarining to'g'ri va ta'sirli bo'lishini ta'minlagan. O'z fikrlarini dalillashda har doim matnlarga asoslanganligini alohida urg'ulash lozim. Ushbu: "Navoiy millatning borligi va milliy birlikni yaratish uchun til birligini ta'minlash zarurligini o'z hayotidan ibrat qilib quyidagicha anglatadi:

*Olibmen taxti farmoning'a oson,
Cherik chekmay Xitodin to Xuroson.
Xuroson demakim, Sherozu Tabrez
Ki, qilmishdur naye kilkim shakarrez.
Ko'ngul bermish so'zumga turk jon ham,*

Ne yolg‘uz turk, balkim turkmon ham.

Ne mulk ichraki bir farmon yibordim,

Aning zabtig‘a bir devon yibordim”, –

kabilar mana shu yo‘sindagi tahlillaridan biridir. Navoiyning tilshunosligi, uning ona tilini she‘riyat tiliga aylantirishdagi xizmatlari dunyo navoiyshunosligida qayta-qayta e‘tirof etilgan. Ammo Abdurahmon Go‘zal kabi butun umr turkiy til qayg‘usi bilan yongan odamgina tilni tarixiy ildizlaridan boshlab muqoyasa qila oladi va quyidagicha yangi nazariy xulosalarni ayta oladi: “Ma‘lumki, Mahmud Qashqariy, XII asr oxirida “Devoni lug‘otit-turk” asarini yozib, turk tili va turk madaniyatining kelajagini ta‘minladi. Navoiy esa Qoshg‘ariydan 400 yildan keyin o‘z tili va madaniyatini xuddi shunday tafakkur va hayajon bilan himoya qilgan. Turk tili va turk madaniyati xavf ostida qolgan bir davrda u o‘zining mantiqli hamda ta‘sirli chiqishi, beqiyos sa‘y-harakatlari bilan butun umri davomida milliy til va adabiyotni o‘z mohiyatiga qaytarish, rivojlantirish yo‘lida ijod qildi. U ham olim, ham san‘atkor, ham davlat arbobi sifatida butun borlig‘i bilan xalqiga xizmat qildi”. Navoiyning irfoniy dostonlari borasidagi tadqiqotlari bilan ham Abdurahmon Go‘zal navoiyshunoslikdagi irfoniy-g‘oyaviy bo‘shliqlarni to‘ldirishi shubhasiz. Xususan, uning “Hayrat ul-abror” dostoni haqidagi izlanishlari navoiyshunoslikda yangi bir uslubdagi tadqiqotdir. Olimning “Hayrat ul-abrorda tasavvufiy unsurlarga misollar” maqolasi fikrimizni to‘la quvvatlaydi. Ma‘rifiy tahlil va talqinlar asosida Navoiyning diniy-tasavvufiy qarashlarini, asarlarining tarbiyaviy ahamiyatini ko‘rsatib beradi. “Yetuk adabiyotshunos bo‘lish uchun, avvalo, fors, arab va turk tillarini juda yaxshi o‘rganish kerak. Tarix, din va adabiyot tarixini ham puxta bilish lozim. Men bugungi adabiyotshunoslikda oldingilarni takrorlashdan boshqa narsani ko‘rmayapman”, - deya talab qo‘ygan adabiyotshunosning o‘zida mana shu xislatlar jamuljam ekanligini tadqiqotlari isbotlab turibdi. Shu bois uning Navoiy asarlari tadqiqida shariat, tariqat, badiiyat va bani basharning nafs tarbiyasidagi ahamiyati kabi jihatlar uyg‘unlikda qaraladi. Natijada, shoir, tarixchi, dinshunos, axloqshunos Navoiy asarlaridagi maqsad va mazmun teran ochib beriladi. “Hayrat ul-abror” dostonida tasavvufiy unsurlarga namunalar” nomli tadqiqotida dostonning har bir bob, maqolot, hikoyatlariga alohida izoh va sharhlar berishi adabiyotshunosning qomusiy olim ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Abdurahmon Go‘zalga xos bu tafakkur kengligini sodda ifodalay olish mahorati asarning mohiyatini yoshlarga yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Asarning Ishq haqidagi maqolotini sharhlab shunday deydi: “Falaklarning yaratilish sababi ishqdir va shu sababdan yer yuzida hayot boshlangan birinchi tongda inson ruh sharobidan mast bo‘lgan... Haqiqiy oshiq dard bilan yashaydi. U o‘z nafsidan poklanib, sarg‘ayib, so‘nib, g‘am-g‘ussa ostida qoladi... Qalbiga ishq tushgan, ya‘ni sodiq oshiqlarning joyi zohidlarning yoni emas. Agar

o‘zlarini najotda ko‘rgan zohidlar doimo oshiqnlarni malomat qilsalar, agar u xirqasini tuzoq etib, vujud qushini ovlasa va tasbeh donalari bilan u qushni bog‘lasa ham, oshiq baribir sevgidan mast bo‘lib o‘rtaga chiqadi”. Dostondagi har bir o‘rin mana shunday aniq va tizim bilan tushuntirilishi Abdurahmon Go‘zalga xos batafsillik, chuqurlik, teranlik va mohiyatbinlikni

namoyon qiladi. Shoirning barcha asarlari xususida olimning qisqa, lo‘nda, aniq xulosalari mavjud. Masalan, so‘nggi asariga: “Navoiy, deyarli, barcha asarlarida, ayniqsa, “Mahbub ul-qulub” asarida axloq va xarakter bilan aloqador qarashlarini bayon qiladi. U bu asarida bir siyosiy arbob sifatida namoyon bo‘ladi. Yaxshi va yomon ish va odatlar haqida so‘zlab, diniy axloq qoidalarini tushuntiruvchi axloqshunos o‘laroq mazkur mavzudagi maqollarni juda yaxshi qo‘llagan holda odamlarga ko‘plab foydali maslahatlar beradi”, - deya ta‘rif beradi. Abdurahmon Go‘zal tahlillarida Navoiyning turkiy tilni ilm hamda badiiyat tiliga aylantirishdagi jasorati va mahorati nafasi har doim seziladi, urg‘ulanadi. Xoh g‘oya, xoh shakl, xoh uslub bo‘lsin, hatto asardagi an‘anaviy qahramonlar haqida ham turkiy tafakkurga diqqat qaratadi: “Navoiyning yana bir muhim jihati shundaki, u o‘z asarlarida milliy tip va xarakterlardan foydalangan. Forsiy adabiyotda qo‘llanilgan qahramonlar Navoiy asarlarida faqat nomlarinigina saqlab qolgan holda turkiy shaxsiyatni tamsil etgan” kabi qarashlarni o‘rtaga tashlab, o‘z xulosalarni nazariy asosladi.

Uning Alisher Navoiy tadqiqot markazida dunyo navoiyshunosligi, xususan, eng avvalo, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat universiteti, Xalqaro Alisher Navoiy fondi bilan olib borayotgan hamkorligi o‘zbek navoiyshunoslari uchun ham quvonarli va qimmatlidir. Tashkilotchining: “Bu boradagi birinchi tashabbusimiz O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi va davlat universitetlari bilan hamkorlik bo‘ldi”, - e‘tirofi ham diqqatga molik. Markazda Navoiy asarlarining

mukammal nashrlarini yaratish, uning asarlarini tahlil va talqin etuvchi tadqiqotlar olib borish, turkiy til jonkuyari Navoiyning xizmatlarini ochib beruvchi xalqaro konferensiyalar o‘tkazish kabi oliy maqsadlar qo‘yildi. Albatta, Navoiy asarlari turli davlatlarda mavjud. Ammo bu markazning shoir asarlari va Navoiyga bag‘ishlangan tadqiqotlar jamlangan bir kutubxona ham yaratish vazifasi navoiyshunoslikdagi muhim yutuq bo‘lishi aniq. Alisher Navoiy ijodi va chig‘atoy adabiyoti bilan shug‘ullangan olimlarni “Alisher Navoiy buyuk” mukofoti bilan taqdirlash ham markazning hadaflaridan biridir. Markaz maslagining ilk amaliy ijrosi Navoiyning muhtasham haykali o‘rnatilgan bog‘ning barpo etilishi bo‘ldi.

Adabiyot, xususan, Qur‘oni karim va Hadisi sharifga asoslangan, xalq ruhini tamsili bo‘lmish ona tildagi irfoniy adabiyot qalblarni asir etadi, ko‘ngil rishtalarini bog‘laydi. Ma‘naviy yaqinlik, birlik, butunlikni ta‘minlaydi. Turkiy tilni arabiy va forsiy so‘zlar bilan kelinchakdek bezatgan Navoiy turkiy tilning barcha lahja, shevalarini ajratmasdan barobar qo‘llashi samarasida o‘z ijodi bilan turkiy til lug‘at boyligini asrab qoldi hamda uning lisoniy imkon-imtiyoz chegaralarini sarhadsiz bir kengliklarga olib chiqdi. Shuning uchun uning ilhomida butun turkiy qavmlar ruhoniyligi mujassam. Alisher Navoiy asarlarida turkiy tilning jamiki balog‘ati, fasohati, hassosiyati, shiddati namoyon bo‘lgan. Shoirning:

Agar bir qavm, gar yuz, yo‘qsa mingdur,

Muayyan turk ulusi xud meningdur, -

haqli faxriyasini teran anglagan adabiyotshunos Abdurahmon Go‘zalning quyidagi maqsud-u matlabi har bir navoiyshunosda bo‘lishi lozim: “Buyuk turk olimi va turkiyning buyuk shoiri Alisher Navoiy vafotidan besh yuz yil o‘tgan bo‘lsa ham o‘z fikri va shaxsiyati bilan hamon oramizda yashamoqda. Turk tiliga hurmati, til va shaxs haqidagi fikrlari o‘z ahamiyat hamda ta‘sirini yo‘qotmadi. Minglab baytlardan iborat lirikasida uning o‘ziga xos uslubi, ijodkor shaxsini ko‘ramiz. Sharqiy turklar tili va adabiyoti u yaratgan tamallarda yuksaldi. Agar Alisher Navoiy unutilsa, Turk kimligi o‘zining asoslaridan birini yo‘qotadi. Bolalarimiz va yoshlarimiz Alisher Navoiyni, albatta, bilishi va tushunishi kerak. Shuning uchun biz Navoiy kulliyoti ustida ishlashimiz, bu asarlarni turkiyning har bir shevasida nashr etishimiz va har bir turkning mazkur asarlarni birday anglashini ta‘minlashimiz kerak”. Biz o‘zbek adabiyotining faxri Alisher Navoiy borasidagi izlanishlarida bir maslakdosh, ko‘makchi bo‘lganimizdan mamnunmiz. Ustoz adabiyotshunos Abdurahmon Go‘zalga tashakkurimizni izhor qilib, Parvardigordan xayrli va uzoq umr tilab qolamiz.